

---

## ETIKOS IR ESTETIKOS KLAUSIMAI

L. KUGINIENE

### DOROVĖS PAGRINDŲ PROBLEMA SVIEČIAMOSIOS EPOCHOS FILOSOFIJOJE

Kiek filosofija, kaip teorinis žinojimas, pretenduoja būti praktine žmogaus pozicija, tiek ji turi atsivėlgti į realų pažinimo subjekto turinį. Išpildyti šią sąlygą yra sunku jau vien todėl, kad teorinis pažinimas visada abstrahuojasi nuo realaus žmogaus, savo vieninteliu subjektu laikydamas mąstymą. Vis dėlto naujųjų amžių filosofija, tapatindama save su teoriniu žinojimu, neabejoja savo praktiniu reikšmingumu. Tokią nuostatą suponuoja to meto gamtos mokslų ir pramonės vystymasis, kuris iš pagrindų modifikuoja žmogaus santykį su gamta.

Šiuo atveju, matyt, svarbiausia yra tai, kad gamtotyra, įteisinti naujųjų amžių mokslo sampratą, atsiranda kaip praktinis, ir visų pirma pramonės, gamybos vystymosi poreikis. Tik naujaisiais amžiais tampa akivaizdu, kad pagrindinė praktinės veiklos sąlyga — gamtinės tikrovės fundamentalių savybių pažinimas. Viena vertus, gamta darosi pažinimo objektu — formuojasi gamtos mokslai, realizuojantys objektyvaus gamtos pažinimo programą. Antra vertus, materializuodama žinojimą, pramonė suteikia šiam objektyviam gamtos pažinimui prasmę ir galutinę tikslą — praktinį pažinimo rezultatų panaudojimą. Tai aukščiausias mokslo praktinės paskirties, jo reikalingumo žmogui įvertinimas: plėsdamas gamtos ribas, jis atveria žmogui begalines jo materialinės būties perspektyvas. Teorinis žinojimas tampa praktinės veiklos priemone, o pati praktinė veikla atrodo protinga: vien savo mąstymo dėka žmogus gali egzistuoti jam išorinėje tikrovėje — tiek gamtoje, tiek visuomenėje.

Mąstymas užima realiai veikiančio žmogaus vietą, todėl filosofija, tapatinanti save su mąstymu, tariasi išreiškianti paties žmogaus požiūrį. Šia prasme ji yra praktinė, nes gali svarstyti ir spręsti žmogaus vardu jo praktinės būties problemas. Todėl nenuostabu, kad naujųjų amžių filosofija tiek daug dėmesio skiria praktinėms problemoms. Ji turi nurodyti žmogaus praktinio elgesio principus bei gyvenimo orientyrus, pagrįsti žmogaus socialinio gyvenimo normas. Tačiau tai gali padaryti tik vienu būdu — atskleidama šiuose principuose ir normose atskirą tiesos atvejį. Koks tai sunkus uždavinys, įrodė švietėjų pastangos sukurti mokslinę etikos teoriją.

Kad etika galėtų tapti teorija jau esančių gamtos mokslų pavyzdžiu, ji visų pirma turi apibrėžti savo pažinimo objektą ir dorovės reiškinių aiškinimui nuosekliai pritaikyti gamtotyros aprobuotus mokslinio žinojimo kriterijus. O tai įmanoma tik etikos objektą traktuojant kaip gamtinę — dorovės reiškiniai turi būti įjungiami į gamtos reiškinių pasaulį. Tam reikėjo įveikti tradicinį žmogaus kūno ir sielos dualizmą. XVII a. tą ribą peržengia anglų filosofas Tomas Hobsas: siela esanti ne kas kita, kaip kūno funkcija. Žmogus tėra ta pati fiziškai reali gamta, todėl žmogaus ir gamtos teorinio pažinimo programa iš esmės sutampa. Vadinasi, dabar jau pačiame žmoguje, jo gamtinėje prigimtyje galima ieškoti negincijamų dorovės atsparos taškų, t. y. tų natūralių mechanizmų, kurie determinuoja žmogaus dorovinį elgesį. Tai — aistros, laimės siekimas bei interesai, turintys realų jauslinį pagrindą. Tačiau kaip tik todėl, kad šių pagrindinių elgesio determinančių pagrindas yra jauslės, bandymas apibrėžti poelgį kaip doroviškai reikšmingą pasirodė mažai produktyvus. Juk apie tai, kas sukelia jutimą, kas sąlygoja interesą ar laimės siekimą, tegali spręsti subjektyvus patyrimas. Jis niekada negali pretenduoti į dorovinį elgesio apibrėžimą jau vien todėl, kad savyje neturi jokio objektyvaus, visuotinai reikšmingo to elgesio vertinimo kriterijaus. Elgesys, paremtas savo interesu, savo laimės siekimu atskiram žmogui atrodytų geras, tačiau, prieštaraudamas kito interesui arba laimės siekimui, įgaus negatyvią dorovinę prasmę. „Kiek žmonių,— rašo T. Hobsas,— tiek skirtingų dorybės ir nedorybės sampratų“<sup>1</sup>. Iškyla klausimas, koku būdu poelgiai įgyja dorovinę vertę, jeigu žmogus nežengia toliau savo prigimties? Jeigu žmogus elgiasi atsižvelgdamas vien į privatų interesą, tai kurgi tas gero ar blogo elgesio pagrindas?

T. Hobso nuomone, mokslas apie moralę negali būti sukurtas, jeigu žmogus yra nepriklausomas nuo valstybinės organizacijos, nes čia nėra griežto mastelio, kuriuo remdamiesi, mes galėtume apibrėžti ir išmatuoti dorybę ir nedorybę<sup>2</sup>. Vadinasi, visuotinas elgesio kriterijus, toks reikalingas dorovei pagrįsti, ateina iš šalies. Tai — valstybės valia ir protas. Ši išvada remiasi ta pačia privataus intereso logika. Privatus interesas yra visų pirma materialinis interesas, todėl priešingas kitų individų privatiems interesams. Tai sąlygoja specifiką visuomeninio intereso, kuris turi garantuoti visuomenės, kaip visumos, egzistavimą: visuomeninis interesas niekada nesutampa su visų individų privačiais interesais, nes atsiranda iš jų priešiškumo. Todėl visuomenės reikalavimai atskiram individui iškyla kaip išorinė jėga, ribojanti privataus intereso pasireiškimą, t. y. kelianti tam tikrus reikalavimus žmogui: žmogus savo elgesiu turi atsižvelgti į jam svetimą visuomeninį interesą. Susidaro iliuzija, kad tik valstybės bendro intereso dėka galima išskirti visuotiną dorovinio elgesio kriterijų. „Tiktai valstybėje,— rašo T. Hobsas,— egzistuoja visuotinis matas, kuriuo galime išmatuoti dorybę ir nedorybę. Ir tokiu matu

<sup>1</sup> Гоббс Т. Избранные произведения в двух томах.— М., 1965.— Т. I.— С. 260.

<sup>2</sup> Zr. ten pat.— P. 261.

gali būti tik kiekvienos valstybės įstatymai"<sup>3</sup>. Vienintelis galimas žmogaus santykis su valstybės keliamais reikalavimais — jiems paklusti. Tai ir yra dorybė. Pareigos jausmas tampa ne tik būtina žmonių socialumo, bet ir dorovinio elgesio sąlyga. „Kad ir kokie būtų tie įstatymai,— rašo T. Hobsas,— jų laikymasis visada ir visur yra dorybė, o nesilaikymas — nedorybė“<sup>4</sup>. Įstatymų turinys įvairiose visuomenėse gali būti skirtingas, „tačiau teisingumas, t. y. jų laikymasis, visada ir visur yra vienas“<sup>5</sup>. Doroviniai reikalavimai yra apibrėžiami tik formaliai, o jų turinys visiškai sutampa su valstybės reikalavimais, t. y. įstatymais, apeliavimu į kuriuos galime pateisinti bet kokį poelgį. Toks reliatyvizmas visiškai nesiderina su etikos mokslinėmis ambicijomis. Padariusi ekskursą į politiką, ji vėl priversta ieškoti sau objektyvios atramos. Ja tampa žmogaus prigimtinis protas.

Žmonės iš prigimties turi teisingą protą, „tiesiogiai dievo duotą kiekvienam žmogui, kaip jo veiksmų matą“<sup>6</sup>. Jo reikalavimai, iš kurių pagrindinis — taika, yra prigimtiniai doroviniai reikalavimai arba dėsniai. Visi kiti yra deduktyviai iš jo išvedami. Šie amžini ir visuotini prigimtiniai dėsniai yra „moralinės filosofijos esmė“. Vadinasi, doroviniai reikalavimai slypi pačioje žmogaus prigimtyje. Tačiau ar ne tie patys prigimtiniai reikalavimai yra ir valstybės atsiradimo priežastis?

T. Hobso nuomone, natūralioje visuomenėje prigimtiniai doroviniai dėsniai lieka nerealizuoti proto potencialija. Tai nerašyta taisyklė, kurios laikymasis priklauso nuo atskirų žmonių valios. Tam, kad doroviniai reikalavimai taptų visiems privalomomis normomis, reikalinga išorinė jėga. Visuotinį šio dėsnio laikymąsi „garantuoja tik valstybės įstatymai ir prievartinė valstybės jėga“<sup>7</sup>. Prigimtinis dorovinis reikalavimas tampa privalėjimo norma tik valstybės sankcijos dėka. Tačiau kaip tik dėl šios priežasties dorovės normų turinys vėl susilieja su įstatymu. Valstybėje proto reikalavimai, t. y. natūralūs dėsniai, tampa „tikrais dėsniais, nes jie tampa valstybės reikalavimais, vadinasi, pilietiniais dėsniais. Reikalavimas, kad, esant individualiems žmonių tarpusavio skirtumams, tik valstybės reikalavimai gali apibrėžti, kas yra teisingumas ir dorybė, ir padaryti šias taisykles privalomas; taip pat tik valdžia gali nustatyti bausmes, jei taisyklės pažeidžiamos, todėl tokie reikalavimai yra pilietiniai dėsniai“<sup>8</sup>.

Prigimtiniai proto reikalavimai valstybės dėka peršoka į dorovės privalėjimo sritį, tačiau praranda ir savarankiškumą, ir turinio apibrėžtumą.

XVIII a. prancūzų švietėjų pažiūros nėra tokios nuoseklios, kaip T. Hobso. Tačiau, mėgindami empiriškai konstatuojamais reiškiniais atskleisti dorovės esmę, prieina panašių išvadų: „Etika yra tuščias mokslas,

<sup>3</sup> Ten pat.

<sup>4</sup> Ten pat.

<sup>5</sup> Ten pat.

<sup>6</sup> Ten pat.— P. 341.

<sup>7</sup> Ten pat.— P. 276.

<sup>8</sup> Ten pat.— P. 2, 283.

jeigu ji nesusijusi su politika ir įstatymų leidyba“<sup>9</sup>. Kita vertus, jų ambicijos yra daugiau praktinio pobūdžio — pateikti praktiškai efektyvias, konkrečias rekomendacijas žmogaus elgesiui. Todėl programa, kurią jie nubrėžia etikai, yra labai susijusi su politinėmis bei ekonominėmis reformomis. Kaip formuluoja ir sprendžia šias problemas Klodas Helvecijus?

Jo koncepcijoje svarbus vaidmuo tenka intereso sampratai. „Jeigu fizinis pasaulis,— rašo K. Helvecijus,— yra pavaldus judėjimo dėsnui, tai dvasinis pasaulis yra pavaldus intereso dėsnui“<sup>10</sup>. Šio „intereso dėsnio“ esmė yra ta, kad žmogaus elgesys ir to elgesio dorovinio vertinimo sprendimai yra apibrėžiami žmonių interesais. Išskirdamas asmeninį ir visuomeninį interesus, K. Helvecijus formuluoja problemas, kurių sprendimas sudaro jo etinę koncepciją. Kodėl šie interesai yra skirtingi ir net priešiški? Ar jie gali būti harmoningi? Kokios realios šių interesų suderinimo galimybės? Pastarasis klausimas jam yra ypač svarbus. Jo nuomone, tikras mokslas apie dorovę yra „mokslas apie būdus, žmonių sugalvotus tam, kad visi galėtų laimingai gyventi“<sup>11</sup>.

Žmogaus elgesys visada priklauso nuo asmeninio intereso, kurį K. Helvecijus supranta kaip neatskiriamą žmogaus prigimties savybę. Vadinasi, pats savaime interesas neturi jokios dorovinės reikšmės, o juo remiantis, negalima apibrėžti poelgio dorovės požiūriu. Čia reikalingas kitas, objektyvus ir visuotinis pagrindas — visuomeninis interesas. Remiantis asmeninio ir visuomeninio interesų sutapimo prielaida, yra apibrėžiama dorybė, tačiau tik formaliai, kaip tai, kas atitinka visuomeninį interesą. Čia iškyla visuomeninio intereso apibrėžimo problema. Paašškėja, kad jokio kito kriterijaus jam nusakyti, išskyrus visuotinę naudą, nėra. Toks visuomeninio intereso supratimas suponuoja etinį reliatyvizmą, kuris K. Helvecijui nėra priimtinas. Lieka dar viena galimybė — apibrėžti visuomeninį interesą atsižvelgiant į asmeninį interesą: tik tai, kas „iš tikrųjų“ yra naudinga visuomenei gali būti dorovinio elgesio sąlyga. Vadinasi, visuomeninis interesas iškyla kaip idealas, laukiantis savo realizacijos. Etika ne tik sutampa su politika, bet įgyja persvarą prieš ją. Juk, K. Helvecijaus nuomone, visuomeninis interesas gali determinuoti žmogaus elgesį tik tuo atveju, jeigu yra išreikštas valstybės įstatymų forma, vadinasi, jeigu sudaro įstatymų turinį. Todėl „žmonių nedorybių priežastis yra <...> įstatymuose“<sup>12</sup>, kurių leidybos svarbiausias principas — interesų suderinimas. „Visą įstatymų leidėjų meną sudaro tai, kaip, remiantis žmonių meile sau, priversti juos būti teisingais“<sup>13</sup>, t. y. suteikti galimybę realizuoti savo laimės siekimą, nukreipiant jį visuomenei naudinga linkme.

K. Helvecijus manė, jog jam pavyko atrasti „idealaus“ įstatymo pa-

<sup>9</sup> Гельвеций К. А. Сочинения в двух томах.— М., 1973.— Т. 1.— С. 262.

<sup>10</sup> Ten pat.— P. 186.

<sup>11</sup> Ten pat.— Т. 2.— P. 264.

<sup>12</sup> Ten pat.— P. 259.

<sup>13</sup> Ten pat.— P. 315.

---

grindą, harmoningai derinantį asmeninį ir visuomeninį interesus. Tačiau jo teorija vertinama ir interpretuojama įvairiai. Tos interpretacijos nėra atsitiktinės, kadangi atspindi sunkiai realizuojamą mėginimą, remiantis jusline žmogaus prigimtimi, apibrėžti poelgių dorovinę vertę. Manytume, jog K. Helvecijui nuosekliai realizuoti šį principą nepavyko. Tai įrodo jo paties koncepcija: dorovės problemų sutapatinimas su kitomis praktinėmis socialinėmis problemomis, kur visada yra apeliuojama į žmogaus sąmoningumą, mąstymą, ir niekada į jautimus.